

Henry Chadwick

RĂSĂRITUL ȘI APUSUL: O ISTORIE A SCINDĂRII CREȘTINĂȚII

Din epoca apostolică până la Sinodul de la Florența

Traducere de Irina-Monica Bazon

Ediție îngrijită de Dragoș Mirșanu

Carte tipărită cu binecuvântarea

Înaltpreasfințitului

TEOFAN

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA

Iași, 2016

CUPRINS

Abrevieri	11
1. Introducere	13
2. Primele divergențe din cadrul creștinismului: încercări de refacere a unității	15
3. Cauzele divergențelor	21
4. Diferențele teologice	29
5. Împăratul Teodosie: Sinodul de la Constantinopol (381)	39
6. Augustin: <i>Filioque</i> ?	49
7. Ascensiunea Constantinopolului: istoricul Socrate	59
8. Unitatea lui Hristos. Cinstirea Sfintei Fecioare Maria	67
9. <i>Henotikonul</i> lui Zenon, indignarea Romei și Schisma acachiană: Dionisie Exiguul	81
10. Cele Trei <i>Capitole</i> : Al V-lea Sinod (553)	87
11. O energie, o voință	93
12. Al VI-lea Sinod (680-681). Sinodul Trullan (692)	100
13. Disputa cu privire la icoane	109
14. Papalitatea și francii	118
15. Aachen ca a treia Romă: Cărțile caroline, <i>Filioque</i> , Eriugena	127
16. Papa Nicolae I	143
17. Hincmar de Reims	154

18. Jurisdicția: Illyricumul, bulgarii. Paulicienii	159
19. Sfaturile papei Nicolae către hanul bulgar. Postul ținut de Biserica Romei în zilele de sâmbătă	168
20. Probleme la Constantinopol: patriarhul Ignatie	176
21. Fotie	183
22. Papa Nicolae I îl susține pe Ignatie	197
23. Rejudecarea lui Ignatie: papa Nicolae îl excomunică pe Fotie	204
24. Deteriorarea relațiilor	216
25. Pledoaria împotriva latinilor: <i>Mistagogia</i> lui Fotie	223
26. Sciziunea dintre Fotie și Nicolae. Nicolae cere ajutorul lui Hincmar. Vasile Macedoneanul. Depunerea lui Fotie	229
27. Vasile I: Ignatie reabilitat. Sinodul din 869: papa Hadrian al II-lea	237
28. Reinstalarea lui Fotie în scaunul patriarhal. Papa Ioan al VIII-lea. Sinodul din 879	249
29. Împăratul Leon al VI-lea Înțeleptul: Fotie depus	262
30. Contestatarii greci ai lui Fotie: Fotie cinstește memoria lui Ignatie	266
31. Liudprand de Cremona la Constantinopol	276
32. Normanzii din Sud. Cardinalul Humbert. Sinodul de la Roma (1059): pâinea nedospită	285
33. Legația trimisă de Papa Leon al IX-lea la Constantinopol (1054). Humbert și Cerularie	294
34. Petru Damian. Grigorie al VII-lea. Teofilact al Ohridei	313
35. Papa Urban al II-lea. Anselm de Canterbury la Bari	317
36. Anselm de Havelberg	325
37. Cruciadele. Căderea Constantinopolului (1204). Inocențiu al III-lea. Balsamon	332
38. Dezbaterile dintre Răsărit și Apus de la Niceea și Nymphaion	339

39. Purgatoriul	348
40. Eforturile reluate de Mihail Paleologul în sensul realizării unirii. Papa Grigorie al X-lea. Sinodul de la Lyon. Bekkos	351
41. Sinoadele de la Basel și de la Ferrara-Florența. Papa Eugen al IV-lea	368
Epilog	391
Bibliografie	393
Index	401

Acta Latina = *Acta Latina Concilii Florentini*, ed. G. Hofmann (Concilium Florentinum: documenta et scriptores, B vi; Roma, 1953)

An. Bell = *Analecta Bellandiana*

Coleti = N. Coleti, *Sacrosancta concilia ad regium editionem exata*, 23 vol. (Veneția, 1728-1733)

Deuseddit = *Die Kanonensammlung des Kardinals Deuseddit*, ed. V. Wolf von Garvell (Paderborn, 1905)

Greek Acts = *Quae supersunt actorum Graecorum Concilii Florentini*, ed. J. Gill, 2 vol. (Concilium Florentinum: documenta et scriptores, B vi; Roma, 1953)

Hardouin = J. Hardouin, *Conciliorum collectio regia maxima*, 12 vol. (Paris, 1714-1715)

Iconoclasm = A. Bryer and J. Herrin (ed.), *Iconoclasm: Papers Given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975* (Birmingham, 1977)

JTS = *Journal of Theological Studies*

1

Introducere

Religia, atunci când este împărtășită de membrii societății, reprezintă unul dintre cei mai puternici factori de coeziune socială. Atunci când apar diferențe cu privire la ritual, calendar, practici sociale, liturghie sau, mai ales, doctrină, această forță de coagulare slăbește și lasă loc declanșării rapide a unor diviziuni profunde. Probabil că, în cazul religiilor monoteiste, intensitatea acestor clivaje este neobișnuită. În iudaism, deosebiriile dintre practicanți și sinagogile reformatate pot conduce la o separație resimțită acut, astfel încât unui credincios practicant evreu îi poate fi mai ușor să vorbească liber cu un creștin neevreu decât cu un rabin liberal reformat. În islam, diferențele între suniți și šiiti pot da naștere unor sentimente de furie și alienare și chiar persecuției. Istoria creștinismului este marcată de schisme: între calcedonieni și monofiziți (sau precalcedonieni), între romano-catolici și protestanții evanghelici (există catolici evanghelici), între luterani și calviniști sau între hipercalviniști și arminieni.

Dar cea mai mare sciziune dintre cele care s-au produs în sânul creștinismului este între Răsărit și Apus, între romano-catolicism și creștinismul ortodox răsăritean. Mileniul medieval a fost marcat de controverse acute, dar și de diferite încercări din partea unor personalități cu autoritate morală de a le soluționa. Diferențele încă există. În cadrul Bisericii Romano-catolice, au apărut divergențe profunde, care sunt încă vii, între (a) cei care consideră că este posibilă realizarea unei unități trainice universale, formarea unei comuniuni între toți oamenii, fapt care, în opinia lor, este realmente cu puțință numai dacă episcopul Bisericii Romei, înzestrat de Dumnezeu cu vocația întemeietoare

Respect pentru oameni și cărți

pe care au avut-o Apostolii Petru și Pavel în capitala lumii păgâne din vremea lor, poate întruchipa ceea ce constituie singurul izvor autentic al doctrinei și al modului de viață creștin, și (b) cei pentru care judecata inevitabil mărginită a unui om, oricât de înțelept și sfânt ar fi acesta (așa cum nu toți papii au fost), împiedică înfăptuirea acestei unități și pentru care spiritul obștesc al unei Biserici universale trebuie să se manifeste mai mult prin sinodalitate și colegialitate.

Epp. = Epistolele

SRG = Scriptores Sancti Germanici

2

Primele divergențe din cadrul creștinismului: încercări de refacere a unității

Apostolul Pavel scria (I Cor. 11:18) comunității creștine din Corint, în cadrul căreia diversitatea părea mai pronunțată decât unitatea: „Aud că între voi sunt dezbinări”. Cititorul epistolei descoperă că diviziunile erau mult mai intense. Formau creștinii, cu adevărat, un singur trup? Fără îndoială, Apostolul îi consideră astfel. Nu există niciun indiciu că, de exemplu, capitolul 6, adresat unui grup de creștini care credeau că harul coborât asupra lor îi scutea de necesitatea de a respecta regulile împotriva desfrâului, nu este scris pentru a corija comportamentul membrilor aceluiași grup căruia Apostolul i se adresează în capitolul 7, unde este vorba despre creștini cu viață ascetică care susțineau că experiența harului interzicea sexualitatea chiar în cadrul căsătoriei. Sfântul Pavel se raportează la cele două grupuri opuse ca la o singură comunitate unită cu Hristos, comunitate care avea însă nevoie de disciplină și îndreptare. Totuși, mai încolo în epistolă (I Cor. 11:19), Sfântul Apostol înțelege dezbinările din cadrul comunității și ca un prilej de a face diferența dintre virtuoși și păcătoși; nu încapă discuție că nu poate fi acceptată orice opinie doar pentru motivul că este promovată de un grup din comunitatea creștină. Divergențele conduc la clarificarea ortodoxiei*.

Sensul comun al cuvântului grecesc *haeresis* este acela de școală de gândire, de curent filosofic, dar nu implică, neapărat, un sens peiorativ. În creștinism, a ajuns să dobândească o conotație negativă, desemnând un grup separat, care fie s-a retras, fie a fost exclus din comunitatea

* ortodoxie – dreapta credință [n. tr.]

principală, sau, derivând cu ușurință din acest sens, doctrinele specifice promovate de grupul dizident. Sensul etimologic original al termenul *haeresis*, cel de „alegere”, s-a menținut, termenul ajungând să fie întrebuințat cu referire la faptul că dizidenții refuzau, în mod deliberat, chiar cu obstinație, îndreptarea concepțiilor lor, preferând propriile lor speculații în locul convingerilor acceptate de comunitatea în ansamblu, a cărei unitate păreau să o amenințe.

Bisericele creștine din primul secol s-au dezvoltat în mod diferit și au apărut patru relatări distincte despre viața și învățătura lui Hristos, una dintre acestea (Evanghelia după Ioan) deosebindu-se atât de mult de celelalte trei, încât, în secolul al II-lea, s-au iscat dispute serioase cu privire la acceptarea acesteia. Tradiția secolului al II-lea, care îi era cunoscută lui Papias de Hieropolis, atribuia Apostolului Matei o colecție de ziceri ale lui Hristos în aramaică. O colecție similară a fost folosită, în diferite moduri, în Evangheliile care, în urma unor dezacorduri cu privire la ordinea lor, au ajuns să fie prima și a treia din lista celor patru. Dintre cele patru Evanghelii, prima care a apărut era cunoscută, în general, probabil în mod întemeiat, sub numele de „Ioan Marcu”. Prima Evanghelie presupune existența unei biserici alcătuite, cel puțin în marea majoritate, din iudei creștini și subliniază continuitatea lui Iisus cu profeții Vechiului Testament și cu iudaismul; în același timp, Iisus este prezentat ca Noul Moise, propovăduind adevărata cale către Dumnezeu.

La celălalt pol față de Matei se află Pavel, cu revendicarea sa fierbinte de a fi investit de către Hristos Cel înviat să fie Apostolul neamurilor și, pe bună dreptate, înțelegând recunoașterea calității sale de apostol ca fiind strâns legată de recunoașterea legitimității misiunii sale între neamuri. Din epistolele sale, reiese că, în afară de el, mai existau și alți misionari în lumea neamurilor, iar în Corint existau grupuri în biserica locală care pretindeau că ascultau de autoritatea a diferiți lideri: Petru, Apollo sau Pavel însuși. Fragmentul polemic de la I Corinteni 3:11, în care contestă ideea că Biserica poate avea o altă temelie decât Hristos, poate sugera că, foarte probabil, grupul lui Petru apelase la o spusă a lui Iisus (Mt. 16:18) în care Petru este asociat cu o piatră de temelie.

Iudeii urmau reguli menite să-i ferească de întinare, iar mesele cu neiuideii creau tulburări. Agapele la care luau parte credincioșii iudei

și cei păgâni ridicau probleme în sensul că se iveau întrebarea dacă legea Vechiului Testament mai avea autoritate pentru poporul lui Dumnezeu care trăia după învățătura Noului Legământ a lui Mesia. Renunțarea la cutumele și sărbătorile evreiești constituia o amenințare la adresa identității evreiești, iar Biserica iudeilor creștini întruchipa un iudaism reformat, pe care practicanții conservatori ai cultului mozaic erau obligați să îl privească cu aversiune, mai ales dacă prozelitiții ne-iudei nu mai putea fi astfel câștigați pentru sinagogă. În rândul credincioșilor neiuidei, existau unele persoane care considerau că Legea lui Moise era atât de perimată, încât nu i se mai putea da o interpretare creștină. Pavel le-a propus galatenilor o *via media*, arătând că Legea lui Moise le-a fost un îndreptar prețios până la venirea lui Mesia; dar că acum legea morală presupunea a-I urma lui Iisus, ceea ce trebuia să se reflecte mai degrabă prin iubire decât prin respectarea unui set fix de norme scrise, printr-o viață lăuntrică în Duhul Sfânt, decât prin acte exterioare constând în milostenie și fapte bune, deși asemenea acte erau, desigur, expresii spontane ale iubirii.

Cauza unei schimbări atât de profunde ținea de taina lui Hristos, Profetul din Nazaret Care a fost trimis de Tatăl pentru a împăca lumea cu El și Care sălășluia acum, prin Duhul Său, în comunitatea poporului lui Dumnezeu.

Două curente opuse au oferit o interpretare diferită a acestui ultim aspect. Pe de o parte, Mântuitorul este văzut ca fiind pe deplin și prin fire om, într-o totală solidaritate cu omenirea, pe care a venit să o tămăduiască și să o izbăvească. Origen relatează (*Omiliile la Matei* 12, 6) că unii creștini din secolul al II-lea nu voiau să admită că Iisus a fost mai mult decât un simplu om, și apelau la Evanghelia Sfântului Matei pentru a-și argumenta punctul de vedere. Pe de altă parte, puterea Mântuitorului de a aduce răscumpărarea presupune prezența Duhului Creatorului În-suși. Pentru Sfântul Iustin Martirul, adorarea de către magi a Pruncului Iisus este o dovadă că Iisus a fost mai mult decât un om la naștere; El nu a devenit un erou divin prin înfiere sau ca recompensă pentru meritele Sale.

Atunci când, în anii '70 ai secolului al II-lea, Celsus, criticul păgân al creștinismului, a pus în opoziție „marea Biserică” și sectele schismatice, în principal cele gnostice, despre care avea un bagaj considerabil de cunoștințe dobândite în mod direct, comunitatea creștină majoritară

era ea însăși rezultatul confluenței mai multor curente recognoscibile în istoria creștinismului primului secol și de la începutul secolului al II-lea. Celsus considera diversitatea drept una dintre principalele caracteristici ale creștinismului, fiind însă impresionat de tendința creștinilor de a rămâne uniți prin participarea la ceea ce numeau „agape”. În etapa timpurie a dezvoltării Bisericii, exista o diversitate de opinii, așa cum reiese din epistolele pauline. Biserica Romană din a doua jumătate a secolului al II-lea era mândră să cinstească memoria și moaștele Apostolilor martirizați Petru și Pavel, dar, cu un secol și ceva în urmă, cei doi Apostoli susținuseră puncte de vedere diferite, iar Epistola către Galateni (2:11 și urm.) arată că divergențele erau însoțite de anumite tulburări și tensiuni. Bisericile din secolul al II-lea aveau certitudinea că formau un organism universal, care, potrivit lui Iustin, se întindea deja până la cele mai îndepărtate hotare ale Imperiului. Apologeților le plăcea să pună disensiunile dintre filosofi în contrast cu unitatea Bisericii, ai cărei membri erau beneficiarii revelației divine prin Cuvântul lui Dumnezeu. De fapt, la mijlocul secolului al II-lea, au continuat să existe controverse aprinse referitoare, de pildă, la faptul dacă Evanghelia Sfântul Ioan și Apocalipsa lui Ioan erau texte apostolice autentice și la modul cum imaginea destul de diferită a lui Iisus din Evanghelia Sfântului Ioan se putea împăca cu cea din Evangheliile sinoptice – evident, acestea din urmă își câștigaseră mai devreme statutul canonic. Existau, de asemenea, o mulțime de dispute cu privire la problemele care se dezbăteau în Corint în vremea Sfântului Pavel, printre care cea mai spinoasă era cerința trăirii în celibat și statutul inferior, deși acceptat, al creștinilor căsătoriți. Textele ascetice apocrife, precum *Faptele lui Pavel și ale Teci* erau lecturi populare.

Primii creștini au urmat, probabil, exemplul Sfântului Pavel (Filip 1), fiind deosebit de toleranți cu privire la diferențe, calitate care le-a consolidat unitatea și „catolicitatea”. Chiar și Origen, în secolul al III-lea, asociază sectele eretice cu diferite școli de filozofie, medicină sau iudaism (*Contra lui Cels.* 3, 12-13). Ciprian al Cartaginei, contemporan cu Origen, afirmă chiar dreptul fiecărui episcop de a decide singur, după cum îi spune conștiința înaintea lui Dumnezeu, cu privire la chestiunile controversate legate de săvârșirea botezului. Totuși, diferențele doctrinare au ieșit mai pregnant în evidență în creștinism decât în iudaism și au intrat în centrul